

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Παιδαγωγικό Τμήμα
Προσχολικής Εκπαίδευσης

Μάθημα: *Σπουδές φύλου και λογοτεχνία*

**Δομισμός, μεταδομισμός,
το τρίτο «κύμα» του φεμινισμού
και η επίδρασή τους στις Σπουδές φύλου
και στις Λογοτεχνικές σπουδές**

Διδάσκουσα: Ευγενία Σηφάκη

Βιβλιογραφικές πηγές και αναφορές

- Αθανασίου, Α., «Εισαγωγή» στο *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική* (επιμ. της ίδιας), Νήσος 2006, σελ. 13-138.
- Barry, P., *Γνωριμία με τη θεωρία*, μτφρ. Α. Νάτσινα, Βιβλιόραμα 2013 (κυρίως το κεφάλαιο για τον Δομισμό).
- Eagleton T., *Εισαγωγή στη θεωρία της λογοτεχνίας*, εισαγωγή, θεώρηση μετάφρασης: Δ. Τζιόβας, Οδυσσέας, Αθήνα 1989 (κυρίως η ενότητα για τον Μεταδομισμό).
- Saussure, de F., *Μαθήματα γενικής γλωσσολογίας*, μτφρ. Φ. Αποστολόπουλος, Παπαζήση 1979.

Βιβλιογραφία (συνέχεια)

- Φουκώ, Μ, 1982 [1976], *Ιστορία της σεξουαλικότητας: Η δίψα της γνώσης*, (μτφρ. Γ. Ροζάκη), Αθήνα: Ράππας
- Butler, J., «Παραστασιακές επιτελέσεις και συγκρότηση του φύλου: Δοκίμιο πάνω στη φαινομενολογία και τη φεμινιστική θεωρία» (μτφρ. Μ. Μηλιώρη), στο Αθανασίου, *Φεμινιστική Θεωρία και Πολιτισμική κριτική* (481-408).
- Bristow, J., *Sexuality*, Routledge 2010 (Κυρίως η παρουσίασή του της θεωρίας της Τζούντιθ Μπάτλερ).
- Mills, S., *Discourse*, Routledge 1997.

Τι είναι η «γλωσσική στροφή» στη θεωρία;

- Τόσο οι σπουδές φύλου όσο και η θεωρία λογοτεχνίας επηρεάστηκαν δραστικά από τη θεωρητική επανάσταση που έφερε ο **δομισμός**, που βασίστηκε στη δομιστική γλωσσολογική θεωρία του Φερντινάν ντε Σωσσύρ (Ferdinand de Saussure, 1857-1913) και στις μεταγενέστερες επεξεργασίες αυτής της θεωρίας.
- **Ο δομισμός προβληματοποίησε τη σχέση της γλώσσας και του λόγου με τον κόσμο.** (Θα δούμε τι σημαίνει αυτό και τις συνέπειες του για τις αντιλήψεις μας για τα φύλα και τη σεξουαλικότητα.)

Βασικές αρχές του δομισμού

- **Πρώτον**: Το γλωσσικό «σημείο» είναι αυθαίρετο.
- Το σημείο αποτελείται από το «σημαίνον» και το «σημαινόμενο».
- Οι λέξεις είναι «σημαίνοντα» που συνδέονται με «σημαινόμενα»: δηλαδή η κάθε λέξη σημαίνει κάτι, έχει ένα σημαίνον, μία σημασία. Αλλά η σχέση σημαίνοντος και σημαινόμενου είναι μία αυθαίρετη κοινωνική σύμβαση: Δεν υπάρχει κανένας εγγενής λόγος για μία λέξη (δηλαδή ένα σύνολο ήχων) να σημαίνει αυτό που σημαίνει, γι αυτό εξάλλου διαφορετικές γλώσσες έχουν άλλα σημαίνοντα (λέξεις) για τα ίδια σημαινόμενα. «Κ α ρ έ κ λ α», ή «chair» ή «chaise” είναι διαφορετικά σημαίνοντα που σημαίνουν όλα το ίδιο, στην ελληνική, την αγγλική και τη γαλλική γλώσσα.
- Προσοχή: το σημαίνον είναι η **έννοια** «καρέκλα» που έχουμε στο μυαλό μας, όχι το αντικείμενο. Το «αναφερόμενο», δηλαδή το αντικείμενο καρέκλα είναι εκτός του γλωσσικού σημείου.

- Έτσι, πολύ απλά, τα σημεία δεν είναι τα πράγματα. Η γλώσσα και η λογοτεχνία στον δομισμό αντιμετωπίζονται ως συστήματα σημείων που λειτουργούν, σε μεγάλο βαθμό, ανεξάρτητα και αυτόνομα από την πραγματικότητα.
- Δεύτερον (σε συνέχεια του πρώτου): Τα σημεία παράγουν νόημα όχι επειδή αναφέρονται στα πράγματα αλλά επειδή διαφέρουν από άλλα σημεία που ανήκουν στην ίδια «αλυσίδα» ή διαφοροποιητικό δίκτυο. Το σημείο «πολυθρόνα» έχει το νόημα που έχει μέσω της διαφοράς του από το σημείο «καρέκλα» ή το σημείο «καναπές». Τα σημεία «κόρη», «γυναίκα», «σύζυγος», «γεροντοκόρη», έχουν νόημα επειδή μπορούν να συγκριθούν και να συσχετισθούν μεταξύ τους.
- Ιδιαίτερη σημασία έχουν οι αντιθέσεις ανάμεσα σε σημεία (πνεύμα-σώμα, άσπρο-μαύρο, γυναίκα-άνδρας, κλπ.). Αυτά τα λεγόμενα «αντιθετικά δίπολα» είναι θέμα που απασχολεί ιδιαίτερα τη φεμινιστική κριτική και θα τα εξετάσουμε περαιτέρω στη συνέχεια.

- **Τρίτον**: Για τον δομισμό, η γλώσσα σε μεγάλο βαθμό **συνιστά τον κόσμο**, δεν καταγράφει απλώς πράγματα που προϋπάρχουν αυτής.
- Το νόημα αποδίδεται πάντοτε στα αντικείμενα από το ανθρώπινο μυαλό που σκέφτεται μέσω της γλώσσας που έχει μάθει.
- Έτσι αναδύονται ερωτήματα όπως: Το νόημα περιέχεται ή όχι μέσα στα πράγματα και τις καταστάσεις; Κλασικό παράδειγμα είναι η επιλογή ανάμεσα σε εναλλακτικές διατυπώσεις, όπως «τρομοκράτης» ή «αντάρτης», «συμμορίτης» ή «πολεμιστής της ελευθερίας». Γιατί και πότε κάποιιο Έλληνας χρησιμοποιούσαν τον όρο «συμμοριτοπόλεμο» ενώ άλλοι «ανταρτοπόλεμο» και γιατί σήμερα έχει επιβληθεί ο όρος «Εμφύλιος»;

- Οι ανθρωπολόγοι μελετητές των μύθων και οι δομιστές φιλόλογοι παρατήρησαν ότι η γλώσσα παράγει νόημα (συμβατικό, κοινωνικό, ιστορικό) με βάση τα λεγόμενα **αντιθετικά δίπολα**: τέχνη/ζωή, άντρας/γυναίκα, συγγενής/ξένος, πολιτισμός/φύση, κ.ά.
- Αργότερα ο σημαντικός θεωρητικός του δομισμού Ρολάν Μπαρτ θα εντάξει αυτά τα δίπολα στον λεγόμενο «συμβολικό κώδικα». Αυτές οι δομές «αντιθέτων» θεωρούνται από τους δομιστές θεμελιώδεις για τον τρόπο που οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται και οργανώνουν την πραγματικότητα.
- **Η μεταδομιστική προσέγγιση της λογοτεχνίας συχνά προσπαθεί να τορπιλίσει και να ανατρέψει αυτά τα δίπολα.**

Σημειωτική ή σημειολογία

- Ένας γενικότερος όρος που χρησιμοποιείται συχνά και είναι συγγενής του δομισμού είναι η σημειωτική.
- Τα λογοτεχνικά κείμενα αντιμετωπίζονται ως συστήματα σημείων.
- Αλλά τα σημεία δεν είναι μόνο γλωσσικά. Όλες οι εκφάνσεις του πολιτισμού είναι συστήματα σημείων. Σκεφτείτε ως παράδειγμα τη μόδα: δεν λειτουργούν ως συστήματα σημείων οι επιλογές στο ντύσιμο; Δεν ερμηνεύουμε τον τρόπο που ντύνεται κάποιος όπως ερμηνεύουμε ένα κείμενο;
- Η σημειωτική είναι η επιστήμη που μελετάει τα συστήματα σημείων.

- Τα συστήματα σημείων ονομάζονται και «κώδικες» τους οποίους μαθαίνουμε να «αποκωδικοποιούμε».
- Ας σκεφτούμε λίγο περισσότερο για τους κώδικες του ντυσίματος: τι μηνύματα μπορούμε να «διαβάσουμε» παρατηρώντας το ντύσιμο μιας γυναίκας;
- Είναι ευνόητο ότι για να μπορέσει κάποιος να κατανοήσει και να χρησιμοποιήσει έναν κώδικα θα πρέπει να ανήκει σε συναφές κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον.

Ανακεφαλαίωση

- Πριν από τη γλωσσική στροφή η γλώσσα θεωρούνταν «διαφανές» μέσο αναπαράστασης της πραγματικότητας. Δηλαδή θεωρούνταν αυτονόητο ότι οι λέξεις αποτυπώνουν με ακρίβεια τις καταστάσεις ή τα πράγματα στα οποία αναφέρονται.
- Για παράδειγμα, από τα λογοτεχνικά κινήματα, ο νατουραλισμός του 19^{ου} αιώνα (παρακλάδι του ρεαλισμού) παρομοίαζε το μυθιστόρημα με ένα «διαφανές τζάμι» πίσω από το οποίο βλέπουμε πεντακάθαρα τον κόσμο και την (εξωκειμενική) πραγματικότητα. Αυτήν ακριβώς την αντίληψη αμφισβητεί δραστικά ο δομισμός.

- Έτσι δημιουργούνται πολλά ερωτήματα και προβληματισμοί αναφορικά με τη σχέση λογοτεχνίας και πραγματικότητας. Η λογοτεχνία μας δίνει μια αξιόπιστη εικόνα της πραγματικότητας και της αλήθειας, την ερμηνεύει, την κρίνει ή τη διαστρεβλώνει ή την κατασκευάζει εξ ολοκλήρου;

Η έννοια του «υποκειμένου» στον δομισμό

- Η απάντηση στο ερώτημα «ποιος είμαι» ή «ποια είμαι», σύμφωνα με τον δομισμό, είναι: είμαι **το υποκείμενο της γλώσσας που χρησιμοποιώ**, η οποία γλώσσα βρίσκεται εκεί πριν από μένα, μαθαίνω να την χρησιμοποιώ, και μέσω της γλώσσας «μπαίνω στη θέση» που μου αναλογεί στο πολιτισμικό, δηλαδή το γλωσσικό και κοινωνικό, σύστημα στο οποίο κατοικώ. Η γλώσσα είναι μία σύμβαση.
- (Έχουμε δει στην 5^η ενότητα τον τρόπο με τον οποίο οικειοποιήθηκε αυτή την έννοια της γλώσσας ο ψυχαναλυτής Ζ. Λακάν για να αναπτύξει τη δική του θεωρία για τη Συμβολική τάξη πραγμάτων. Επίσης είδαμε στην 4^η ενότητα τη θεωρία για το υποκείμενο ως υποκείμενο της ιδεολογίας του Λ. Αλτουσέρ, ο οποίος συνδυάζει τον μαρξισμό με τον δομισμό.)

- **Προσοχή:** Στον χώρο των Σπουδών φύλου υπάρχει μία θεωρητική συζήτηση γύρω από το θέμα της σχέσης Συμβολικού και Κοινωνικού. Άλλοι ταυτίζουν το συμβολικό (γλωσσικό) με το κοινωνικό σύστημα ενώ άλλοι τα διαφοροποιούν.
- Μάλιστα μια κριτική που ασκούν οι σοσιαλίστριες αλλά και οι ριζοσπάστριες φεμινίστριες στον μεταδομισμό είναι, ακριβώς, η υποτιθέμενη υποτίμηση των κοινωνικών παραγόντων και σχέσεων (όπως οι ταξικές αντιθέσεις) και η εξομοίωση του κοινωνικού με το συμβολικό (γλωσσικό, πολιτισμικό).

Δομισμός και «φυσικοποίηση»

- Καθώς η δομιστική θεωρία εξετάζει τις διαδικασίες μέσω των οποίων «υποκειμενοποιούμαστε» ή μπαίνουμε σε μία «θέση υποκειμένου», π.χ. γυναίκα, ετεροφυλόφιλη, Ελληνίδα, Χριστιανή, κλπ., **αποκαλύπτει και ανατρέπει τις διαδικασίες της «φυσικοποίησης».**
- **Φυσικοποίηση** είναι η «αυτονόητη» παραδοχή ότι «είμαστε αυτοί που είμαστε». Η «αυτονόητη», κυρίαρχη, παραδοσιακή αντίληψη είναι ότι το κάθε άτομο μπορεί να διαχωριστεί από τα άλλα άτομα αλλά και από τις κοινωνικές διαδικασίες και δομές. (Άλλο η δομή, άλλο το άτομο.) Συγχρόνως θεωρείται «αυτονόητο» ότι κάποια άτομα είναι γυναίκες και κάποια άνδρες, ότι ανήκουν σε κατηγορίες όπως άνδρες και γυναίκες, νέοι, ηλικιωμένοι, Έλληνες, Χριστιανοί, κλπ.

- Πιο αναλυτικά, **φυσικοποίηση** σημαίνει το να θεωρείται κάτι «φυσικό», όταν αυτό δεν οφείλεται στ' αλήθεια στη φύση, αλλά είναι το αποτέλεσμα κοινωνικών και ιστορικών πρακτικών, λόγων και διεργασιών.
- Το γεγονός ότι οι ταυτότητες είναι ιστορικές και όχι διαχρονικές και φυσικές φαίνεται πιο καθαρά όταν μελετάμε το παρελθόν. Για παράδειγμα, στον 18^ο αιώνα κυριαρχούσε η πεποίθηση στην Ευρώπη ότι οι γυναίκες από τη φύση τους είναι τόσο έρμαια των αισθημάτων τους που δεν είναι σε θέση να αναπτύξουν λογική και κριτική σκέψη, με αποτέλεσμα να θεωρείται περιττό να μαθαίνουν γράμματα τα κορίτσια και να πηγαίνουν σχολείο. Σήμερα αυτή η αντίληψη φαίνεται παράλογη αλλά τότε κυριαρχούσε ως αυτονόητη.

Μεταδομισμός

- Η μεταδομιστική θεωρία που είναι εξέλιξη του δομισμού τονίζει, επιπλέον, το γεγονός ότι η υποκειμενοποίηση είναι:
 1. Συνήθως ημιτελής, με την έννοια ότι κανένας δεν προσαρμόζεται απολύτως στην συμβατική του θέση (π.χ. καμία γυναίκα δεν είναι η «τέλεια» γυναίκα, καθώς όλες και όλοι «αντιστεκόμαστε», στις επιταγές των κοινωνικών συμβάσεων).
 2. Ότι η υποκειμενοποίηση έχει πολιτική διάσταση και σημασία, καθώς είναι ιστορικό και πολιτισμικό φαινόμενο και όχι δεδομένο της φύσης.

- Ένα κεντρικό πρόβλημα του δομισμού και του μεταδομισμού αφορά, ακριβώς, το ζήτημα του «υποκειμένου»: αν «μας φτιάχνει» η γλώσσα μήπως τελικά δεν είμαστε υποκείμενα αλλά «αντικείμενα» της γλώσσας; Έρμαιο των κυρίαρχων λόγων; Αν «κατασκευαζόμαστε» από τους λόγους που στηρίζουν και συναποτελούν τους θεσμούς όπως το σχολείο, η εκκλησία, η οικογένεια, κλπ., από πού αντλείται η πρωτοβουλία μας, η βούλησή μας, η θέλησή μας, οι προσωπικές μας επιλογές, κλπ.;

- Ας ξαναδιαβάσουμε το ποίημα της Ζ. Καρέλλη «Η άνθρωπος», επιχειρώντας να μελετήσουμε την συγκρότηση του ποιητικού υποκειμένου της Καρέλλη υπό το πρίσμα των περί του υποκειμένου προβληματισμών που μόλις συζητήσαμε.
- Ποιοι είναι οι κυρίαρχοι λόγοι που συγκροτούν το ποιητικό υποκείμενο; Παρουσιάζεται αντίσταση ή ανατροπή των λόγων αυτών και πώς;

Ζωή Καρέλλη

Η Ζωή Καρέλλη γεννήθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1901.

Πρωτοεμφανίστηκε στο χώρο των ελληνικών γραμμάτων το 1935, με δημοσιεύσεις από τις στήλες του περιοδικού «Το 3ο μάτι», όπου δημοσίευσε το πεζογράφημα «Διαθέσεις».

Αξιοσημείωτο είναι επίσης το δοκιμιακό της έργο κυρίως γύρω από τη λογοτεχνία και το θέατρο.

Πέθανε στη Θεσσαλονίκη το 1998.

Διαφορές δομισμού και μεταδομισμού

- Δομισμός: εντοπίζει και περιγράφει τους κανόνες και τις συμβάσεις των διαφόρων εκδηλώσεων και εκφάνσεων του πολιτισμού (π.χ. κοινωνικές δομές, θεσμούς, αλλά και γλώσσα, λογοτεχνία, κλπ.)
- Μεταδομισμός: Εστιάζει στη θέση του υποκειμένου μέσα στη δομή και στη σχέση του με τη δομή. Προσπαθεί να επιφέρει αλλαγές και στα δύο.
- Πολύ σχηματικά και απλουστευτικά, ο μεταδομισμός πήρε τουλάχιστον τρεις κατευθύνσεις: την απόδόμηση του Ζακ Ντεριντά, την ψυχαναλυτική προσέγγιση του Ζακ Λακάν, και τη θεωρία του «λόγου» του Μισέλ Φουκώ.

Ο Ζακ Ντεριντά και η αποδόμηση

- Ο γάλλος φιλόσοφος Ζακ Ντεριντά (Jacques Derrida 1930-2004) ήταν ο ιδρυτής της «αποδόμησης» που είναι ένας τρόπος να ασκείται κριτική όχι μόνο σε φιλοσοφικά και λογοτεχνικά κείμενα αλλά και σε πολιτικούς θεσμούς. Κατόπιν η αποδόμηση εφαρμόστηκε στην ανάλυση και της τέχνης και της πολιτικής θεωρίας.

- Πολύ απλά, αποδόμηση είναι, κατ' αρχήν, η κριτική του Πλατωνισμού και πιο συγκεκριμένα η κριτική της πλατωνικής πεποίθησης ότι η ύπαρξη αποτελείται από αντιθέσεις που είναι ιεραρχικές, καθώς ο ένας πόλος της αντίθεσης θεωρείται σπουδαιότερος από τον άλλο: ψυχή και σώμα, το είναι και το φαίνεσθαι, το νοητό και το αισθητό, λόγος και γραφή.

- Αλλά και ο δομισμός του Σωσσύρ έχει δείξει ότι ο πολιτισμός δομείται στη βάση ιεραρχικών αντιθέτων.
- Αποδόμηση είναι η κριτική των ιεραρχικών αντιθέσεων που δόμησαν τη δυτική σκέψη: μέσα-έξω, πνεύμα-σώμα, κυριολεξία-μεταφορά, ομιλία-γραφή, παρουσία-απουσία, πολιτισμός-φύση, νόημα-μορφή.

- Όπως εξηγεί ο Ήγκλετον, σε πρώτη φάση η αποδόμηση αντιστρέφει τις ιεραρχίες (το σώμα γίνεται πιο σημαντικό από το πνεύμα, ή η μορφή πιο σημαντική από το περιεχόμενο). Όμως αυτό δεν αρκεί. Ο Ντεριντά δείχνει ότι αντιθέσεις όπως αυτή ανάμεσα στο νοητό και το αισθητό επίσης έχουν μία σχέση και μία εξάρτηση η μία από την άλλη: το ένα προκύπτει από το άλλο, το νοητό (που θεωρείται ότι υπερέχει του αισθητού) κάποια στιγμή, ιστορικά, προέκυψε από το αισθητό, δηλαδή η έννοια ενυπάρχει στη μορφή, στο απτό, το χειροπιαστό, αν και σήμερα έχει επικρατήσει ως ιεραρχικά σπουδαιότερη. Η παρακατιανή πλευρά της αντίθεσης φαίνεται ότι είναι **η πηγή** της κυρίαρχης πλευράς.

- Στην πραγματικότητα οι αντιθέσεις είναι ανάμεσα σε πόλους που ορίζονται όχι μόνο με βάση τη διαφορά τους αλλά και με τη σχέση τους, καθώς η μία είναι εμμενής στην άλλη, η μία δεν υπάρχει χωρίς την άλλη, η μία έχει ανάγκη από την άλλη.
- Η έννοια πολιτισμός δεν ορίζεται απλά σε αντίθεση με την έννοια φύση αλλά ενέχεται στην έννοια φύση, έχει προκύψει από και εξαρτάται από την έννοια φύση, αλλά και αντίστροφα.
- Σκεφτείτε άλλες αντιθέσεις: σώμα και ψυχή, βιολογικό φύλο και κοινωνικό φύλο, καλό και κακό, τέχνη και ζωή, κλπ.

Παραθέτουμε από τον Ήγκλετον:

- Αποδόμηση είναι η διαδικασία με την οποία μπορούμε να υπονομεύσουμε εν μέρει τέτοιες αντιθέσεις.
- Η γυναίκα είναι το αντίθετο, το «έτερο» του άντρα, ένας «μή-άντρας» (non-man) ή ελαττωματικός άντρας, της έχει αποδοθεί μία κατά βάση αρνητική αξία σε σχέση με την αρσενική πρώτη αρχή.
- Εξίσου όμως, ο άντρας είναι αυτό που είναι χάρη στο συνεχή αποκλεισμό αυτού του έτερου ή αντίθετου. Η γυναίκα συνδέεται με τον άντρα ως εικόνα του τί [αυτός] δεν είναι και επομένως ως βασική υπενθύμιση του τί [αυτός] είναι.

Συνέχεια από τον Ήγκλετον:

- Η ύπαρξη του άντρα εξαρτάται παρασιτικά από τη γυναίκα.
- Επιπλέον, ίσως η γυναίκα δεν είναι ακριβώς άλλος. Ίσως αντιπροσωπεύει μία ιδιότητα του άντρα την οποία αυτός έχει ανάγκη να καταπιέσει (έστω ασυνείδητα), να την εξορίσει σε μία σφαίρα ξένη, έξω από τα όριά του, για να νιώθει ασφαλής.
- Ίσως ότι βρίσκεται έξω σημαίνει ότι βρίσκεται κατά κάποιον τρόπο και μέσα, καθώς ό,τι είναι ξένο είναι και οικείο. Ο άντρας αστυνομεύει το όριο ανάμεσα στις δύο περιοχές, ακριβώς επειδή είναι εύκολο να παραβιαστεί, επειδή το όριο είναι πάντοτε ήδη παραβιασμένο και είναι πολύ λιγότερο απόλυτο από όσο δείχνει.

- Ένα λογοτεχνικό κείμενο φαίνεται κατ' αρχήν να είναι συγκροτημένο και δομημένο, επειδή ακριβώς στηρίζεται σε κανόνες και συμβάσεις που ανάγονται στα αντιθετικά δίπολα που δομούν τον δυτικό πολιτισμό: αυτά που ο Ρολάν Μπαρτ αποκαλεί πολιτισμικό κώδικα: καλό-κακό, γυναίκα-άντρας, οικείο-ξένο, πνεύμα-σώμα, ζωή-τέχνη, κλπ.
- Η αποδόμηση ως λογοτεχνική κριτική στοχεύει στο να ανακαλύψει κενά, σημεία απροσδιοριστίας, ή σημεία που ο Ντεριντά ονομάζει **απορίες** του κειμένου, που αν εξετάσει κανείς προσεκτικά τη λειτουργία τους, γκρεμίζουν το συνεκτικό οικοδόμημα του έργου.

- Η συνέργεια φεμινιστικής κριτικής και αποδομηστικής προσέγγισης της λογοτεχνίας επικεντρώνεται στην ανάδειξη των *αποριών* του κειμένου που αποδομούν το καθεστώς της πατριαρχικής τάξης του λόγου ή του Συμβολικού πεδίου.
- Ωστόσο για φεμινίστριες όπως οι «Γαλλίδες», η Ηλέν Σιζού, η Τζούλια Κρίστεβα και η Λυς Ιριγκαρέ, κάθε είδους αποδόμηση, υπονόμηση και ανατροπή δομών του παραδοσιακού πολιτισμού (όπως οι συμβάσεις των παραδοσιακών λογοτεχνικών ειδών, οι αυστηροί κανόνες της γραμματικής και του συντακτικού και το είδος της ρητορικής και της επιχειρηματολογίας που οργανώνεται έτσι ώστε να καταλήγει σε «ασφαλή» συμπεράσματα), ακόμα και αν δεν σχετίζεται ρητά με θέματα φύλου και σεξουαλικότητας, αποτελεί κέρδος για το γυναικείο κίνημα.

- Υπάρχουν λογοτεχνικά κείμενα τα οποία φανερά αποδομούν τις παραδοσιακές, συμβατικές δομές του λόγου και του πολιτισμού της εποχής τους.
- Τα κείμενα αυτά δεν βγάζουν ασφαλή συμπεράσματα αλλά εμπεριέχουν διλήμματα και εντάσεις που είναι αδύνατον να λυθούν. Ανοίγουν περισσότερα ερωτήματα από όσα απαντούν. Η απροσδιοριστία είναι εγγενής σε αυτά.
- Αυτά τα κείμενα, που τα αγαπούν ιδιαίτερα οι αποδομιστές, είναι συνήθως κείμενα του μοντερνισμού και του μεταμοντερνισμού, δηλ. κείμενα του 20ού αιώνα. Καλό παράδειγμα είναι το «Σημάδι στον τοίχο» της Βιρτζίνια Γουλφ.

- Διαβάστε το «Σημάδι στον τοίχο» της Βιρτζίνια Γουλφ στο <http://www.komvos.edu.gr/diaglossiki/MetafrasmeniPezografia.htm>

και προσέξτε ιδιαίτερα:

1. Τον τρόπο με τον οποίο επερωτά τις παραδοσιακές συμβάσεις και τα όρια των λογοτεχνικών ειδών.
2. Τον τρόπο με τον οποίο προβληματοποιεί την έννοια του υποκειμένου μέσω της φωνής του αφηγητή.

Φεμινισμός και αποδόμηση

- Αποδομείται η αντίθεση άνδρας-γυναίκα που είναι εξάλλου ιεραρχική, καθώς ο πόλος άνδρας είναι πρώτος και ισχυρότερος.
- Αμφισβητούνται και αποδομούνται οι ίδιες οι κατηγορίες «άνδρας» και «γυναίκα» καθώς η ύπαρξή τους βασίζεται στην απώθηση των διαφορών εντός τους: η αλήθεια είναι ότι υπάρχουν διαφορές ανάμεσα στις γυναίκες, αλλά και εντός της κάθε γυναίκας καθώς η «γυναίκα» ως υποκείμενο είναι «μη ενιαίο».
- Θεωρείται ότι η γλώσσα, ο λόγος, η λογοτεχνία, «κατασκευάζουν» τις έννοιες άντρας, γυναίκα, παιδί, κλπ.

- Οι σύγχρονες θεωρίες για το φύλο απασχολούνται ιδιαίτερα και με τη σεξουαλικότητα. Ένα ακόμα δίπολο που αμφισβητείται είναι αυτό ανάμεσα στην ετεροφυλοφιλία και ομοφυλοφιλία.
- Κατά συνέπεια, η μεταδομιστική προσέγγιση τόσο του φύλου όσο και της λογοτεχνίας προβληματοποιεί τις «πολιτικές των ταυτοτήτων» που είναι κεντρικής σημασίας για τον φεμινισμό του δεύτερου κύματος και για τα κινήματα των ομοφυλόφιλων.

- Για το ζήτημα της πολιτικής των ταυτοτήτων διαβάστε το κείμενο της Diana Fuss, «Λεσβιακές και Γκέι θεωρίες» που συμπεριλαμβάνεται στον τόμο Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική της Αθηνάς Αθανασίου.
- Επίσης και το λήμμα της ΦυλοΠαιδείας «Φύλο και πολιτικές ταυτότητας», της Μίνας Καραβαντά:

<http://www.fylopedia.uoa.gr/index.php?title=%CE%A6%CF%8D%CE%BB%CE%BF%CE%BA%CE%B1%CE%B9%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AD%CF%82%CF%84%CE%B1%CF%85%CF%84%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B1%CF%82>

Η θεωρία για τον «λόγο» και η αξιοποίησή της από τις σπουδές φύλου και τις λογοτεχνικές σπουδές

- Αντίθετα με τους αποδομιστές που στις ακραίες τους πρακτικές διαχωρίζουν δραστικά τη λογοτεχνία ως κείμενο από την πραγματικότητα και την εμπειρία, οι θεωρητικοί του «λόγου» ανάγουν ρητά τη γλώσσα της λογοτεχνίας στην πηγή της που είναι η γλώσσα και οι «λόγοι» που εκφέρουμε στην κοινωνική καθημερινότητά μας. Κατά συνέπεια διαβάζοντας το λογοτεχνικό κείμενο μπορούμε να εντοπίσουμε κυρίαρχους λόγους και αντιστάσεις σε αυτούς (π.χ. τους λόγους για τα φύλα και τη σεξουαλικότητα).
- Ο λόγος εκφωνείται από ενσώματα υποκείμενα μέσα σε συγκεκριμένα ιστορικά συμφραζόμενα και κοινωνικούς χώρους.
- Η λειτουργία των λόγων «ρυθμίζεται» από ισχυρούς κοινωνικούς θεσμούς. Μέσα στους θεσμούς (σχολεία, πανεπιστήμια, νοσοκομεία, τέχνη) πάντα υπάρχουν συγκρουόμενα συμφέροντα και ιδέες, κυρίαρχοι λόγοι και αντιστάσεις.

- Ορισμένα κείμενα, όπως τα λυρικά ποιήματα, είναι συνήθως μονολογικά, παράγουν έναν λόγο, μία προοπτική.
- Τα μυθιστορήματα, αντίθετα, είναι κατ'έξοχήν «δια-λογικά» (ο όρος είναι του Ρώσου θεωρητικού Μιχαήλ Μπαχτίν), καθώς εμπεριέχουν, συνδυάζουν και αντιπαραθέτουν διαφορετικούς λόγους και προοπτικές.

- Στο δικό μας μάθημα ενδιαφερόμαστε κυρίως για τους τρόπους με τους οποίους η λογοτεχνία ανταποκρίνεται σε κοινωνικά, ιστορικά και πολιτικά ζητήματα, ζητήματα που αφορούν τον κόσμο και την πραγματικότητα, αναγνωρίζοντας, πάνω απ' όλα, τη δύναμη της γλώσσας και του λόγου, που «λογο-θετικά» και ως φορέας ιδεολογίας διαμορφώνει την πραγματικότητα, καθορίζει τον τρόπο που βιώνουμε την πραγματικότητα ή δημιουργεί ψευδαισθήσεις.

«Λόγος» και «ιδεολογία»: Ομοιότητες και διαφορές

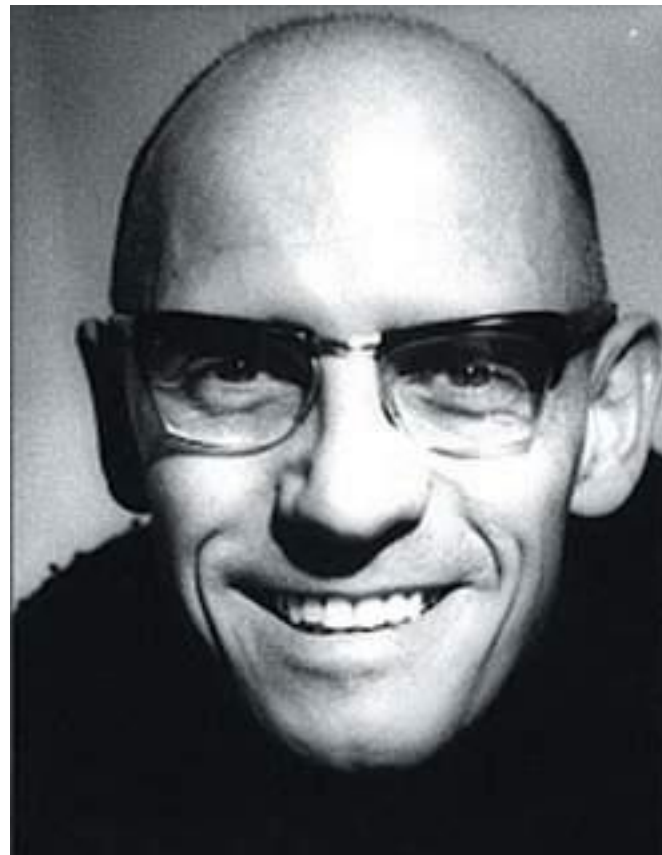
- Υπάρχει μία διαμάχη στο χώρο της θεωρίας και της φιλοσοφίας που αφορά τη σχέση «ιδεολογίας» και «λόγου».
- Ορισμένοι θεωρούν ότι είναι αντίπαλες έννοιες, γιατί πιστεύουν ότι η ιδεολογία πάντα, ακόμα και με την αλτουσεριανή έννοια, διατηρεί μία αρνητική σημασία, ότι δηλαδή κάτι που είναι ιδεολογία είναι άλλο από ή αντίθετο με την επιστημονική αλήθεια ή την αλήθεια εν γένει.
- Ο «λόγος» από την άλλη μεριά θεωρείται ότι διαμορφώνει τα υποκείμενα, τα υποκείμενα δεν υφίστανται έξω από τον λόγο και δεν υπάρχει κάποια αλήθεια έξω από τον λόγο.
- Υπάρχουν όμως και αρκετοί που υποστηρίζουν τη σχέση ή έστω τη συνεργασία των δύο θεωριών. Εξάλλου ο ίδιος ο Φουκώ φαίνεται ότι διαχώρισε τη θέση του από τον όρο «ιδεολογία» κυρίως στο πλαίσιο της αντίθεσής του με το γαλλικό κομμουνιστικό κόμμα της εποχής του και ό,τι εκείνο πρέσβευε.

Ορισμοί του «λόγου» (discourse, discours)

- Όπως μας θυμίζει η Σάρα Μιλς (Sara Mills), σύμφωνα με τους γλωσσολόγους, «λόγος» είναι η ομιλία ή η γραφή θεωρημένη από την οπτική γωνία των πεποιθήσεων, αξιών και κατηγοριών τις οποίες ενσωματώνει.
- Αυτές οι πεποιθήσεις, κλπ. αποτελούν έναν τρόπο θεώρησης του κόσμου, μία οργάνωση της αναπαράστασης της εμπειρίας, μία «ιδεολογία» με ουδέτερη, περιγραφική σημασία.
- Διαφορετικοί λόγοι κωδικοποιούν διαφορετικές αναπαραστάσεις εμπειρίας και η πηγή αυτών των αναπαραστάσεων είναι το επικοινωνιακό πλαίσιο στο οποίο ανήκει ο λόγος.

Ο «λόγος» στο έργο του Μισέλ Φουκώ (Michel Foucault, 1926-1984)

- “Αντί να περιορίσω το νόημα του «λόγου», νομίζω ότι έχω προσθέσει στις σημασίες του: άλλοτε χρησιμοποίησα τον όρο για να αναφερθώ στη γενική επικράτεια όλων των αποφάνσεων, άλλοτε σε μία ομάδα αποφάνσεων και άλλοτε σε μία κανονιστική πρακτική που ευθύνεται για έναν αριθμό από αποφάνσεις.”

- Μας ενδιαφέρουν κυρίως ο δεύτερος και τρίτος ορισμός του λόγου του Φουκώ.
- Ο δεύτερος αναφέρεται σε ομαδοποιημένες αποφάνσεις που συνδέονται μεταξύ τους και έχουν από κοινού μία δύναμη. Αυτός ο ορισμός μας επιτρέπει να μιλάμε, για παράδειγμα, για τον λόγο περί θηλυκότητας, τον λόγο του ιμπεριαλισμού, του ρατσισμού, τον ιατρικό λόγο, τον λόγο της ψυχανάλυσης, κλπ.

- Ο τρίτος ορισμός αναφέρεται στους (ρητούς ή άρρητους) κανόνες και απαγορεύσεις που ρυθμίζουν την παραγωγή των λόγων και **ορίζουν το τι μπορεί να ειπωθεί και τι όχι**. Στα ελληνικά ονομάζονται «λογο-θετικά πεδία».
- Θεωρούμε ότι η έννοια του λόγου του Φουκώ αποτελεί επεξεργασία της έννοιας της «ομιλίας» (parole) του Σωσσύρ.

Η έννοια «λόγος» ανήκει στον χώρο του μεταδομισμού

- Επαναλαμβάνουμε: αντί να θεωρείται η γλώσσα εκφραστική, διαφανής, ένα μέσο επικοινωνίας, μία μορφή πιστής αναπαράστασης, οι μετα-δομιστές είδαν τη γλώσσα ως σύστημα με δικούς του κανόνες και περιορισμούς, και με τον δικό του τρόπο να καθορίζει τις σκέψεις και την έκφραση των ατόμων.

- Μη μπερδεύουμε τον φουκωικό λόγο (discourse) με τον Λόγο (που σημαίνει τον αυθεντικό λόγο του Θεού), ή τον λεγόμενο «ορθό λόγο» (reason) του Διαφωτισμού, που αντιτίθεται στις δοξασίες και προλήψεις και σημαίνει την ικανότητα να σκεφτόμαστε ορθολογικά, συγκροτημένα, με επιχειρήματα, κ.λ.π.

- Ο Φουκώ δεν ενδιαφέρεται να εξετάσει ποιος λόγος είναι αληθινός ή περισσότερο ακριβής αναπαράσταση του πραγματικού.
- Ενδιαφέρεται να ανακαλύψει το γιατί και πώς κάποιοι λόγοι κυριαρχούν ενώ άλλοι όχι.

- Για παράδειγμα, η οργάνωση των σπουδών σε μία εποχή, η οριοθέτηση των επιστημονικών κλάδων (γιατί έχουμε αλλού «φιλολογία» και αλλού «πολιτισμικές σπουδές»), η επιλογή της διδακτέας ύλης, η κυρίαρχη ερμηνεία ορισμένων λογοτεχνικών κειμένων ή ερμηνείες τις ιστορίας κ.ά., εξαρτώνται από τους λόγους που κυριαρχούν κατά εποχές.
- Το ίδιο ισχύει και για την οργάνωση του μαθήματος σε όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες, την παιδαγωγική θεωρία που επικρατεί κατά καιρούς, κλπ.

- Η **εξουσία** είναι ένα βασικό στοιχείο στις συζητήσεις για τον λόγο.
- Η εξουσία στο πλαίσιο της θεωρίας του Φουκώ διαχέεται, ενυπάρχει στις δυναμικές των ασύμμετρων ή άνισων σχέσεων εξουσίας μέσα σε θεσμούς και διαπροσωπικές σχέσεις (οικογένεια, σχολείο, νοσοκομείο, κλπ.).

Διαφορές του Φουκώ με τους μαρξιστές

- Για τον Φουκώ η εξουσία διαχέεται σε όλες τις σχέσεις, προσωπικές, ταξικές και κοινωνικές. Οι μαρξιστές έχουν μία ευρύτερη προοπτική, εντοπίζουν την εξουσία στην κυρίαρχη κοινωνική τάξη την οποία ζητούν να ανατρέψουν και στο κράτος το οποίο ελέγχεται από την κυρίαρχη τάξη.
- Για τον Φουκώ οι ανατροπές είναι αποτέλεσμα και καθημερινών πράξεων που υπονομεύουν τις καθιερωμένες κοινωνικές πρακτικές (π.χ. ένα ομοφυλόφιλο ζευγάρι που φιλιέται δημόσια τερπιλίζει τον πατριαρχικό θεσμό της οικογένειας.)

- Όλοι οι θεωρητικοί του λόγου έχουν το εξής κοινό σημείο: θεωρούν ότι ο λόγος παράγεται μέσα σε θεσμούς και είναι εξαρτημένος από συγκεκριμένα κοινωνικά και ιστορικά συμφραζόμενα. Το κοινωνικό πλαίσιο καθορίζει την παραγωγή των λόγων και οι λόγοι συμβάλλουν στην αναπαραγωγή του κοινωνικού πλαισίου.
- [Η συγγένεια του «λόγου» με την (αλτουσεριανή) ιδεολογία είναι εδώ προφανής.]

Σύνοψη: λόγος και εξουσία

- Οι κυρίαρχοι λόγοι επιβάλλουν τον τρόπο που αντιλαμβανόμαστε και βιώνουμε τον εαυτό μας και τη σχέση μας με τον κόσμο.
- Οι λόγοι συναρτώνται με θεσμούς: εκκλησία, σχολείο, οικογένεια. Ο λόγος υπάρχει πάντα σε συνάρτηση με μία κοινωνική κατάσταση και είναι ιστορικός.
- Οι λόγοι είναι πρακτικές που συστηματικά («επιτελεστικά») διαμορφώνουν τα αντικείμενα για τα οποία μιλούν.
- Όμως η εξουσία δημιουργεί αντίσταση. Υπάρχουν αντικρουόμενοι λόγοι.

- Η λογοτεχνία αποτελείται από λόγους, είναι «κοινωνικό κείμενο».
- Βέβαια, συχνά οι φουκωικές προσεγγίσεις της λογοτεχνίας τείνουν να αγνοούν ή να υποτιμούν την αισθητική διάσταση και γενικά τις ιδιαιτερότητες των λογοτεχνικών κειμένων. Όμως η σχέση αισθητικής και λόγου όπως και η σχέση αισθητικής και ιδεολογίας είναι ένα θέμα που θα πρέπει να μας απασχολεί.

Το έργο-σταθμός του Φουκώ Ιστορία της σεξουαλικότητας και η έννοια της «παραγωγικής εξουσίας»

- Ο Φουκώ αντιπαρατέθηκε στις βασικές παραδοχές των στοχαστών που ενέπνευσαν τα γυναικεία κινήματα και τα κινήματα των ομοφυλοφίλων του 60 και 70, όπως ο Herbert Marcuse και ο Wilhelm Reich, και κυρίως στην λεγόμενη «υπόθεση της καταστολής» [repressive hypothesis], δηλαδή την παραδοχή ότι έχουμε μια «γνήσια» ή «αληθινή» σεξουαλικότητα, την οποία καταπιέζει η εξουσία.

- Αντιθέτως, ο Φουκώ ισχυρίστηκε ότι η εξουσία παράγει τις ίδιες τις σεξουαλικές κατηγορίες που καταπιέζει.
- Το πλέον διάσημο παράδειγμα του Φουκώ είναι ότι, πριν ο εξουσιαστικός λόγος της σεξολογίας ορίσει τη σεξουαλική κατηγορία «ομοφυλόφιλος» στον 19^ο αιώνα, οι κοινωνίες αναγνώριζαν ορισμένες πράξεις και συμπεριφορές ως ομοερωτικές, αλλά δεν αντιλαμβάνονταν τον «ομοφυλόφιλο» ως μία ταυτοποιήσιμη «φυσιογνωμία: ένα παρελθόν, μία ιστορία και μία ηλικία, έναν χαρακτήρα και έναν τρόπο ζωής, μια μορφολογία επίσης, με μια ανατομία ασυνήθιστη και ίσως μια μυστηριώδη φυσιολογία».

- Η ρηξικέλευθη θεωρία του Φουκώ, ότι η σεξουαλικότητα κατασκευάζεται πολιτισμικά, «λογο-θετικά», δια μέσου των εξουσιαστικών λόγων και πρακτικών, ιατρικών, θρησκευτικών, ψυχαναλυτικών, κλπ., είχε τεράστιες συνέπειες για τις Σπουδές φύλου και τις Λογοτεχνικές σπουδές.
- Μάλιστα έγινε η βάση για την ανάπτυξη των «Σπουδών ανδρισμού» (Masculinity Studies), καθώς και η διαμόρφωση των διαφόρων εκδοχών ανδρισμού φάνηκε να ρυθμίζεται μέσα από τους ιστορικά και πολιτισμικά προσδιορισμένους λόγους.
- Διαβάστε τα κείμενα του Γ. Γιαννακόπουλου «Πολιτικές ανδρισμού» και της Ε. Σηφάκη «Φύλο, σεξουαλικότητες και κινήματα» στη *ΦυλοΠαιδεία*, www.fylopedia.uoa.gr

Προσοχή:

- Ο Φουκώ εναντιώθηκε στην ψυχανάλυση, θεωρώντας ότι αποτελεί έναν από τους κυρίαρχους λόγους που επινοούν ή διαπλάθουν ή κατασκευάζουν τις σεξουαλικές διαφορές που περιγράφουν.
- Ωστόσο στις Σπουδές φύλου συχνά επιχειρείται ο συνδυασμός της θεωρίας του Φουκώ με την ψυχαναλυτική θεωρία.
- *Όμως, η συνδυαστική χρήση διαφορετικών θεωριών απαιτεί προσοχή. Είναι καλύτερο, σε πρώτο στάδιο, να επιχειρούμε να κατανοήσουμε μία θεωρία και να την χρησιμοποιήσουμε ως εργαλείο για την ανάλυση του κειμένου που θέλουμε.*

Ανάγνωση ποιητικού κειμένου: Ο δραματικός μονόλογος του Κ. Π. Καβάφη, «Μύρης: Αλεξάνδρεια 340 μ.Χ.»

- <http://www.kavafis.gr/poems/content.asp?id=63&cat=1>
- Ο Καβαφης γράφει ένα ψευδοϊστορικό ποίημα για να αναδείξει (ανάμεσα σε άλλα) *την ιστορικότητα του λόγου* που προσδιορίζει την κανονιστική σεξουαλικότητα.
- Ας διακρίνουμε, κατ' αρχήν, τα δραματικά, αφηγηματικά και λυρικά στοιχεία του κειμένου. Πώς οργανώνεται το κείμενο και πώς καλεί τον αναγνώστη να το προσεγγίσει, στη βάση του είδους του *δραματικού μονολόγου*;

- Μπορούμε να διαβάσουμε το ποίημα ως δραματοποίηση της διαδικασίας ετεροποίησης ή/και λογοθετικής κατασκευής του ομοφυλόφιλου ή όχι;
- Ποιες ασύμμετρες σχέσεις εξουσίας και εξουσιαστικών λόγων διακρίνονται στο κείμενο;
- Πώς συσχετίζει το ποίημα το αρχαίο ελληνικό ιδανικό της τέχνης και της ομορφιάς με την ομοφυλοφιλία και τί επιτυγχάνει με αυτόν τον συσχετισμό;
- Ο πρωταγωνιστής-αφηγητής του «Μύρη» αντιστέκεται ή υποκύπτει στον λόγο που αποδεικνύεται ισχυρότερος;

Τζούντιθ Μπάτλερ (Judith Butler 1956-) και η θεωρία για την «επιτελεστικότητα» (performativity) του φύλου

- Η θεωρία της Μπάτλερ για την «επιτελεστική» διάπλαση του έμφυλου υποκειμένου κυριαρχεί σήμερα στις Σπουδές φύλου και έχει την αρχή της στην αξιοποίηση της φουκωικής έννοιας της «γενεαλογίας»:
- Ο Φουκώ οικειοποιήθηκε τον όρο «γενεαλογία» από τον γερμανό φιλόσοφο Friedrich Nietzsche, για να δείξει τον τρόπο με τον οποία ομαδοποιημένες ιδέες και έννοιες, ιστορικά και σε διάρκεια χρόνου, συγκεντρώνονται γύρω από ένα φαινόμενο, όπως η σεξουαλικότητα.

- Σύμφωνα με τη Μπάτλερ, η «γενεαλογική κριτική» του Φουκώ δεν αναζητεί τις αρχές ή τις ρίζες της έμφυλης ταυτότητας σε κάποια εσωτερική ανθρώπινη αλήθεια ή «αυθεντική σεξουαλικότητα» που έχει καταπιεστεί από την καθεστηκυία ηθική.
- Αντί γι αυτό, όπως γράφει και ο Τζόσεφ Μπριστου (Joseph Bristow), η γενεαλογία αναζητά τα πολιτικά διακυβεύματα πίσω από τις ιστορικές διαδικασίες και τις διεργασίες μέσα από τις οποίες κάτι (π.χ. η ανατομία, οι ορμόνες, η ψυχή, ή άλλο) έχει καταλήξει να ορίζεται ως αυθεντική αρχή ή πηγή της ταυτότητας.
- Σύμφωνα λοιπόν με την κατά Φουκώ έννοια της γενεαλογίας, κατηγορίες όπως «γυναίκα», «λεσβία», «παιδί», «άνδρας», κλπ., είναι το αποτέλεσμα ιστορικών πρακτικών και λόγων.

- Το κεντρικό εγχείρημα του σημαντικού βιβλίου της Μπάτλερ, *Αναταραχή Φύλου (Gender Trouble, 1990)* είναι να δείξει πώς και γιατί βιολογικό φύλο, κοινωνικό φύλο και σεξουαλικότητα **δεν** είναι αναγκαίο να προσαρμόζονται στη διπολική δομή της ετεροφυλοφιλίας.
- Σε αυτό το σημείο η Μπάτλερ διατυπώνει τις ιδέες της αναφορικά με την επιτελεστικότητα του φύλου. Χρησιμοποιεί τον όρο επιτελεστικότητα για να περιγράψει τον τρόπο με τον οποίο το σώμα προσφέρει την επιφάνεια πάνω στην οποία διάφορες πράξεις, κινήσεις και χειρονομίες αποκτούν έμφυλο νόημα.

Η Μπάτλερ αποκαλεί «σωματική σημασιοδότηση» (“corporeal signification”) το αποτέλεσμα του «ύφους», των κινήσεων, των χειρονομιών, της «γλώσσας», και γενικά των πράξεων του σώματος, που δίνουν την αίσθηση της «θηλυκότητας» ή του «ανδρισμού» και ορίζουν το περιεχόμενο της σεξουαλικότητας.

Κατά συνέπεια η αίσθηση αυτή της «θηλυκότητας» ή του «ανδρισμού» είναι ένα είδος ψευδαίσθησης, γιατί δεν είναι αποτέλεσμα της φύσης ή της βιολογίας, αλλά αποτέλεσμα της «παράστασης» που δίνει το σώμα.

Το φύλο εξαρτάται από αυτές τις συνεχείς και επαναλαμβανόμενες «παραστασιακές επιτελέσεις».

- Η απόκτηση της έμφυλης ταυτότητας εξαρτάται από την επανάληψη κι επαναληψιμότητα των παραστασιακών επιτελέσεων, καθώς μάλιστα αυτές «διορθώνονται» ή ελέγχονται από το οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον: φροντίζουμε τα παιδιά μας να συμπεριφέρονται «όμορφα», «χαριτωμένα», «σωστά», κλπ. Καθοριστικό ρόλο παίζουν οι κοινωνικές «τελετουργίες».
- Ωστόσο, η διαδικασία της επιτελεστικότητας δίνει, μέσω της επαναληψιμότητας, και τη δυνατότητα της αντίστασης ή της (έστω μερικής) δημιουργικής υποκειμενικής παρέμβασης στη διαδικασία διαμόρφωσης του φύλου και έτσι είναι δυνατόν η πορεία της επιτέλεσης του φύλου να καταλήξει σε διαφοροποιημένες ή εναλλακτικές ή άλλες έμφυλες και σεξουαλικές ταυτότητες.

Το να «πράττει» κανείς το φύλο του δεν σημαίνει βέβαια ότι το επιλέγει ή ότι το ελέγχει. Οι επιτελεστικές διαδικασίες, ωστόσο, προσφέρουν ένα περιθώριο πολιτικής δράσης και αντίστασης.

Διαβάστε τη συνέντευξη της Μπάτλερ στην εφημερίδα Καθημερινή στο blog του Ματθαίου Τσιμιτάκη, <https://tsimitakis.wordpress.com/2010/01/12/%CF%83%CF%85%CE%BD%CE%AD%CE%BD%CF%84%CE%B5%CF%85%CE%BE%CE%B7-%CE%BC%CE%B5-%CF%84%CE%B7-%CF%84%CE%B6%CE%BF%CF%8D%CE%BD%CF%84%CE%B9%CE%B8-%CE%BC%CF%80%CE%AC%CF%84%CE%BB%CE%B5%CF%81/>

Παρακάτω παραθέτουμε την εισαγωγή στη συνέντευξη:

Η Μπάτλερ έγινε γνωστή το 1990 όταν δημοσίευσε το Gender trouble (Αναταραχή φύλου), στο οποίο αποδομούσε την βιολογική θεμελίωση της έμφυλης ταυτότητας και υποστήριζε ότι είναι το κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον, οι διαδικασίες του λόγου και οι σχέσεις εξουσίας που διαμορφώνουν τις κατηγορίες Άντρας και Γυναίκα που οι κοινωνίες μας δέχονται ως δεδομένες.

Δέχθηκε σφοδρή κριτική τότε για την άρνηση της “βιολογικότητας” της σεξουαλικής ταυτότητας, όμως η ίδια περισσότερο μιλούσε για ένα πολύπλοκο φαινόμενο που συμβαίνει σε πολλά επίπεδα ταυτόχρονα και ως «**παραστασιακή επιτέλεση**», δηλαδή, ως **παγίωση του κυρίαρχου ιδεώδους που η κοινωνία μας έχει για το φύλο μέσα από τις επαναλαμβανόμενες κοινωνικές τελετουργίες.**

- Σε κάθε περίπτωση, η Μπάτλερ αρνείται τον καθαρό διαχωρισμό βιολογικού και κοινωνικού φύλου, καθώς θεωρεί ότι οι δύο έννοιες απορρέουν εξίσου από ιστορικές, «γενεαλογικές» διαδικασίες. Οι περιοχές της φύσης και του πολιτισμού παρεισφρέουν η μια στην άλλη.

Παραθέτουμε από το «Παραστασιακές επιτελέσεις και συγκρότηση του φύλου» της Τζούντιθ Μπάτλερ (από τον τόμο της Αθανασίου, *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική* 2003):

«Οι πολιτισμικοί κώδικες δεν εγγράφονται σ'ένα παθητικό σώμα, σαν να ήταν αυτό άνευρος υποδοχέας κοινωνικών σχέσεων ολοκληρωτικά δοσμένων εκ των προτέρων. Ούτε όμως οι ενσώματοι εαυτοί προϋπάρχουν των πολιτισμικών συμβάσεων τις οποίες κατά βάση σηματοδοτούν τα σώματα. Οι δρώντες είναι πάντα ήδη παρόντες πάνω στη σκηνή, μέσα στους όρους της παραστασιακής επιτέλεσης. Όπως ακριβώς ένα σενάριο μπορεί να δραματοποιηθεί με πολλούς διαφορετικούς τρόπους, και όπως κάθε έργο χρειάζεται τόσο το κείμενο όσο και την ερμηνεία του, έτσι ακριβώς και το έμφυλο σώμα παίζει τον ρόλο του μέσα σ' ένα σωματικό χώρο πολιτισμικά περιχαρακωμένο, και δραματοποιεί ερμηνείες εντός του πλαισίου που ορίζουν οι προϋπάρχουσες κατευθυντήριες γραμμές.»

- Τέλος, ας σκεφτούμε ποια μπορεί να είναι η σχέση της θεωρίας της επιτελεστικότητας του φύλου και της λογοτεχνίας.
- Ας επιχειρήσουμε να προσεγγίσουμε λογοτεχνικούς αφηγητές, ποιητικά υποκείμενα ή λογοτεχνικούς ήρωες και ηρωίδες ως μέρος μιας επιτελεστικής διαδικασίας ή ως αποτέλεσμα επιτέλεσης, να δούμε δηλαδή τη λογοτεχνική γραφή ως επιτελεστική. Κυρίως προσφέρονται για το εγχείρημα αυτό ποιήματα ποιητικής ή ποιήματα που είναι ταυτόχρονα ερωτικά και αυτοαναφορικά.
- Η θεωρία της Μπάτλερ έχει επηρεάσει ιδιαίτερα την ανάγνωση του λογοτεχνικού είδους της αυτοβιογραφίας.

Το «τρίτο κύμα» του φεμινισμού ή ο φεμινισμός μετά το «δεύτερο κύμα»

- Από τη δεκαετία του 1990 και μετά, οι πολλές διαφορετικές μεταξύ τους μελέτες για το φύλο και τη σεξουαλικότητα που έχουν προκύψει από τη συνέργεια μεταδομιστικών θεωριών και φεμινιστικής προοπτικής, στις οποίες αναφερθήκαμε στην ενότητα αυτή του μαθήματος, αλλά και μορφές πολιτικού ακτιβισμού γυναικών και ομάδων «σεξουαλικά αντιφρονούντων» που έχουν ενσωματώσει στις πρακτικές τους (ή έστω συνυπολογίζουν) την κριτική αποδόμηση της πολιτικής των ταυτοτήτων, συνδέονται με το λεγόμενο «τρίτο φεμινιστικό κύμα».

- Μην ξεχνάμε όμως, ότι, όπως γράφει και η Αθηνά Αθανασίου, «δεν είναι δυνατόν να αρθρωθεί αυτή η πρόσφατη ιστορία της φεμινιστικής θεωρίας με όρους ολιστικής, ενιαίας και εξελικτικής αφήγησης».
- Σημασία έχει να προσέχουμε, όπως και πάλι τονίζει η Αθηνά Αθανασίου, την κριτική, αναθεωρητική, αναστοχαστική, ακόμα και αποδομητική διάσταση των κειμένων που συμβατικά ή και καταχρηστικά τοποθετούμε στον χώρο του τρίτου κύματος.
- Επίσης, θα πρέπει να μπορούμε να διακρίνουμε τον διάλογο της φεμινιστικής θεωρίας με άλλες εκφορές της κοινωνικής θεωρίας και πολιτισμικής κριτικής.

Σύνοψη της 6ης ενότητας

- Στην ενότητα αυτή εξετάσαμε την επίδραση του γλωσσολογικού δομισμού του Σωσσύρ και του φιλοσοφικού μεταδομισμού του Ζακ Ντεριντά και του Μισέλ Φουκώ στις Σπουδές φύλου και τις Λογοτεχνικές σπουδές. Δώσαμε ιδιαίτερη προσοχή στην θεωρία της Τζούντιθ Μπάτλερ για την επιτελεστικότητα (performativity) του φύλου.
- Πρώτον: σύμφωνα με τις παραπάνω θεωρίες, η υποκειμενικότητά μας εξαρτάται από την εκ μέρους μας χρήση των λόγων και των άλλων συμβολικών πολιτισμικών συστημάτων.

- Δεύτερον: Καθώς ο λόγος κατασκευάζει τα πρόσωπα και τα πράγματα για τα οποία μιλά, ως χρήστες του λόγου είμαστε **εξίσου** παθητικοί φορείς του **και** δρώντα υποκείμενα που ενδεχομένως να μπορούμε, αυτοσχεδιάζοντας ή ασκώντας πολιτική κριτική, «επιτελεστικά», να μετατοπίσουμε, έστω μερικώς, τα όρια των κληροδοτημένων έμφυλων ή σεξουαλικών ταυτοτήτων και να επιφέρουμε αλλαγές.
- Καλό θα ήταν, υπό το φως της ενότητας αυτής όπου εξηγούνται περισσότερο αναλυτικά οι θέσεις του μεταδομισμού, να ξαναδιαβάσετε τις ενότητες που αναφέρονται στη ψυχαναλυτική θεωρία του Λακάν και τη μαρξιστική θεωρία του Άλτουσέρ.